

TRƯỜNG ĐẠI HỌC VĂN HOÁ HÀ NỘI
KHOA VĂN HÓA HỌC

PHẠM THỊ KIỀU TRINH

BIỂU TƯỢNG MẪU ÂU CƠ
TRONG TÂM THỨC CƯ DÂN PHÚ THỌ

NGƯỜI HƯỚNG DẪN KHOA HỌC: TH.S. LÊ THỊ KIM LOAN

HÀ NỘI - 2014

LỜI CẢM ƠN

Để hoàn thành khóa luận này, bên cạnh sự tìm tòi của bản thân, em đã may mắn nhận được sự giúp đỡ tận tình và những đóng góp to lớn từ nhiều phía. Em xin gửi lời cảm ơn chân thành đến tất cả những người đã giúp đỡ em trong quá trình thực hiện khóa luận!

Trước hết, em xin bày tỏ lòng biết ơn trân thành tới quý thầy cô trong khoa Văn hóa học, trường Đại học Văn hóa Hà Nội đã trang bị cho em một nền tảng kiến thức trong suốt 4 năm học để giúp em có thể thực hiện nghiên cứu này.

Đặc biệt, em xin bày tỏ lòng kính trọng và biết ơn đến Ths. Lê Thị Kim Loan, giảng viên khoa Văn hóa học, trường Đại học Văn hóa Hà Nội, người đã tận tình hướng dẫn, góp ý và giúp đỡ em trong quá trình thực hiện khóa luận này. Cô cũng đã dành thời gian để đọc và sửa chữa khóa luận của em.

Em xin chân thành cảm ơn sự giúp đỡ nhiệt tình của các bác, các anh chị làm công tác quản lý tại khu di tích đền Mẫu Âu Cơ. Cảm ơn các ông bà, các bác, các cô chú người dân sống ở xã Hiền Lương đã cung cấp tư liệu trong thời gian em điền dã tại địa phương.

Cuối cùng em xin bày tỏ lòng kính trọng và biết ơn sâu sắc đến gia đình, bạn bè, những người luôn bên em và hỗ trợ em trong suốt thời gian qua.

Tuy nhiên, với vốn kiến thức còn hạn chế của một sinh viên sắp ra trường, chắc chắn khóa luận này sẽ còn nhiều thiếu sót, rất mong nhận được sự đóng góp quý báu của quý thầy cô và các bạn

Em xin chân thành cảm ơn!

Hà Nội, Tháng 5/2014

Sinh viên

Phạm Thị Kiều Trinh

MỤC LỤC

MỞ ĐẦU.....	1
Chương 1: MỘT SỐ VẤN ĐỀ VỀ LỊCH SỬ - VĂN HÓA LIÊN QUAN TỚI BIỂU TƯỢNG MẪU ÂU CƠ TRONG TÂM THỨC CƯ DÂN PHÚ THỌ ..	9
1.1. MỘT SỐ KHÁI NIỆM LIÊN QUAN.....	9
1.1.1. Khái niệm biểu tượng.....	9
1.1.2. Khái niệm “Mẫu/Me”	16
1.1.3. Khái niệm “tâm thức”	21
1.1.4. Khái niệm “cư dân”	22
1.2. TÍN NGƯỠNG THỜ MẪU Ở VIỆT NAM	23
1.3. ĐẶC ĐIỂM TIÊU VÙNG VĂN HÓA ĐẤT TỔ PHÚ THỌ	31
1.3.1. Đặc điểm địa lý và lịch sử dân cư	31
1.3.2. Đặc điểm kinh tế - xã hội	32
1.3.3. Đặc điểm văn hóa.....	33
Chương 2: QUÁ TRÌNH HÌNH THÀNH, TỒN TẠI VÀ PHÁT TRIỂN BIỂU TƯỢNG MẪU ÂU CƠ TRONG TÂM THỨC CƯ DÂN PHÚ THỌ	35
2.1. LỊCH SỬ HÌNH THÀNH, TỒN TẠI VÀ PHÁT TRIỂN CỦA BIỂU TƯỢNG MẪU ÂU CƠ	35
2.1.1. Nguồn gốc và bản chất của tín ngưỡng thờ Mẫu Âu Cơ	35
2.1.2. Quá trình xây dựng biểu tượng Mẫu Âu Cơ	38
2.2. GIÁ TRỊ BIỂU TƯỢNG MẪU ÂU CƠ TRONG TÂM THỨC CƯ DÂN HẠ HÒA, PHÚ THỌ	41
2.2.1. Giá trị vật thể.....	41
2.2.2. Giá trị phi vật thể	48

Chương 3: GIẢI PHÁP BẢO TỒN VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ BIỂU TƯỢNG MẪU ÂU CƠ TRONG TÂM THỨC CƯ DÂN PHÚ THỌ.....	66
3.1. MỘT SỐ ĐÁNH GIÁ.....	66
3.2. GIẢI PHÁP BẢO TỒN GIÁ TRỊ TÍN NGƯỠNG VÀ BIỂU TƯỢNG.....	68
3.2.1. Giải pháp từ phía chính quyền	68
3.2.2. Giải pháp từ phía người dân.....	71
3.3. MỘT SỐ KIẾN NGHỊ NHẪM ĐẢM BẢO TÍNH KHẢ THI CỦA CÁC GIẢI PHÁP	72
KẾT LUẬN	75
TÀI LIỆU THAM KHẢO	76
PHỤ LỤC	79

KHOA VH&H 2014

MỞ ĐẦU

1. LÝ DO CHỌN ĐỀ TÀI

Trải qua hàng ngàn năm lịch sử hình thành và phát triển, đời sống tâm linh của người Việt đã có những thay đổi mạnh mẽ, cùng với sự vận động của xã hội. Bên cạnh sự tồn tại của những tôn giáo lớn có giáo lý, tổ chức chặt chẽ mang tính hệ thống cao như Ki tô giáo, Phật giáo, Hồi giáo...hay những tôn giáo như Cao Đài, Hoà Hảo, nhiều hình thức tín ngưỡng dân gian vẫn còn tồn tại và phổ biến với sự lan tỏa và sức sống kỳ diệu. Nguyên nhân nào dẫn đến sự đa dạng tôn giáo, tín ngưỡng trong một xã hội Việt Nam hiện đại là vấn đề đang được rất nhiều nhà nghiên cứu quan tâm.

Đặc biệt, tín ngưỡng dân gian của người Việt nói chung và tín ngưỡng thờ Mẫu nói riêng luôn là một bộ phận không thể thiếu được trong đời sống tâm linh của người Việt. Tín ngưỡng thờ Mẫu, mặc dù chỉ là một loại hình tín ngưỡng dân gian, nhưng nó đã được người Việt gửi gắm trong đó những suy nghĩ, những quan niệm, những tình cảm mang tính trực quan cảm tính về vũ trụ, về con người. Người ta tìm đến với Mẫu để tìm chỗ dựa về tinh thần, tìm được sự chở che của người mẹ...đều biết rằng khi đến với tín ngưỡng này con người cầu xin từ những cái vô hình, để hy vọng có thể nhận được cái hữu hình.

Tín ngưỡng thờ Mẫu là một trong những tín ngưỡng điển hình mang đậm tính bản địa của người Việt và ngày càng trở nên phổ biến. Nhiều nhà nghiên cứu đã tôn nó là một trong những tôn giáo sơ khai của cư dân lúa nước. Ở nước ta, hệ thống nữ thần được thờ rất phong phú: không chỉ có Mẫu Tam Phủ, Tứ Phủ mà trong đó còn có Mẫu Âu Cơ. Bà được coi là thủy tổ, là người mẹ đầu tiên của dân tộc, nhưng vai trò và ảnh hưởng của Mẫu Âu Cơ đối với đời sống tâm linh của người Việt chỉ đậm nét ở vùng đất Tổ, đặc biệt là ở xã Hiền Lương, huyện Hạ Hòa, tỉnh Phú Thọ.

Trong một số sách sử (biên niên và dã sử) có ghi lại truyền thuyết về Mẫu Âu Cơ, người mẹ khởi nguyên của tộc người Việt nhưng dường như càng ngày câu chuyện này càng không ghi được dấu ấn trong các thế hệ con cháu người Việt. Có lẽ, do việc giáo dục lịch sử và truyền thống dân tộc và việc dạy dỗ con cái hiểu biết về cội nguồn dân tộc đang không được chú trọng nên hiện tượng “phai gốc, nhạt nguồn” là không thể tránh khỏi.

Không những thế, các công trình của giới học thuật hiện nay chỉ quan tâm nghiên cứu về Đạo Mẫu Tam Phủ, Tứ Phủ và các hóa thân của Mẫu ở địa phương và gần như có rất ít công trình nghiên cứu có tính hệ thống về Mẫu Âu Cơ.

Nhận thức được tầm quan trọng của việc cần thiết phải bảo vệ hình ảnh và xây dựng biểu tượng Mẫu Âu Cơ trong các thế hệ con cháu người Việt, tôi chọn đề tài: “***Biểu tượng Mẫu Âu Cơ trong tâm thức cư dân Phú Thọ***” làm đề tài nghiên cứu khoa học. Thông qua việc tìm hiểu lịch sử tồn tại và phát triển của tín ngưỡng thờ Mẫu Âu Cơ ở xã Hiền Lương, huyện Hạ Hòa, tỉnh Phú Thọ, từ đó kiến nghị các giải pháp bảo tồn và phát huy các giá trị của tín ngưỡng này trên toàn lãnh thổ Việt Nam để xây dựng hình tượng/biểu tượng về người mẹ/mẫu thủy tổ, người mẹ khởi nguyên của dân tộc.

2. LỊCH SỬ NGHIÊN CỨU VẤN ĐỀ

Trong báo gia đình và xã hội số ra vào xuân Quý Tỵ (trang C) bài viết của tác giả Tuấn Anh : “ *Đầu xuân về với mẹ Âu Cơ*”, giới thiệu về khu di tích đền Mẫu Âu Cơ, bài viết này chưa đi sâu nghiên cứu bản chất của tục thờ Mẫu Âu Cơ.

Cuốn “Đạo Mẫu ở Việt Nam” năm 1996 của tác giả Ngô Đức Thịnh (chủ biên) đã đưa ra những luận chứng khẳng định tín ngưỡng thờ Mẫu ở Việt

Nam đã trở thành Đạo Mẫu. Trong đó, tác giả chỉ đề cập sơ lược về Mẫu Âu Cơ trong hệ thống thờ Mẫu ở Việt Nam.

Năm 2005, cuốn sách “Góp phần tìm hiểu tín ngưỡng dân gian ở Việt Nam” do tiến sĩ Nguyễn Đức Lữ (chủ biên) cũng viết về tín ngưỡng thờ Mẫu ở Việt Nam, nhưng chỉ đề cập đến khái niệm thờ Mẫu và một số đặc điểm của tín ngưỡng thờ Mẫu, chưa đi sâu vào phân tích hình tượng Mẫu Âu Cơ trong tâm thức người Việt.

Nhiều công trình nghiên cứu chuyên khảo về Đạo Mẫu thông thường đề cập đến hệ thống Mẫu tam phủ và tứ phủ, hoặc hóa thân của Mẫu tại các địa phương. Thông tin liên quan đến Mẫu Âu Cơ ít được đề cập đến trong các tài liệu nghiên cứu dạng này.

Có thể nói : “ Biểu tượng Mẫu Âu Cơ trong tâm thức cư dân Phú Thọ” là một vấn đề khá mới, chưa có công trình nghiên cứu độc lập. Đề tài này đóng góp một công trình vào hệ thống tư liệu về các vị nữ thần trong kho tàng tín ngưỡng dân gian Việt Nam.

3. MỤC ĐÍCH VÀ NHIỆM VỤ NGHIÊN CỨU

- Mục đích nghiên cứu: Bài viết tập trung nghiên cứu để làm nổi bật “Biểu tượng Mẫu Âu Cơ trong tâm thức cư dân Phú Thọ nói riêng và người Việt nói chung” từ đó giáo dục truyền thống “uống nước nhớ nguồn”, biết ơn tổ tiên, giáo dục truyền thống văn hóa cho lớp lớp con cháu muôn đời.

- Nhiệm vụ nghiên cứu: Để thực hiện tốt mục đích nghiên cứu, đề tài đi sâu phân tích lịch sử hình thành, tồn tại và phát triển của tín ngưỡng thờ Mẫu Âu Cơ tại xã Hiền Lương – huyện Hạ Hòa – tỉnh Phú Thọ, cũng như nghiên cứu biểu tượng Mẫu Âu Cơ qua các di sản vật thể quốc gia, từ đó kiến nghị các giải pháp bảo tồn và phát huy giá trị của tín ngưỡng trong giai đoạn mới, trong sự phát triển của vùng văn hóa Bắc Bộ và cả nước.

4. ĐỐI TƯỢNG, PHẠM VI NGHIÊN CỨU:

- Đối tượng nghiên cứu: Biểu tượng Mẫu Âu Cơ thể hiện trong văn hóa vật thể và văn hóa phi vật thể của cư dân Phú Thọ.

- Phạm vi nghiên cứu: Xã Hiền Lương – huyện Hạ Hòa – tỉnh Phú Thọ. (Tín ngưỡng thờ Mẫu Âu Cơ là tín ngưỡng của đại đa số cư dân Phú Thọ, nhưng do nơi phát tích của tín ngưỡng này ở xã Hiền Lương, huyện Hạ Hòa, tỉnh Phú Thọ nên đây là phạm vi nghiên cứu chính của đề tài)

5. PHƯƠNG PHÁP NGHIÊN CỨU:

- Đề tài sử dụng phương pháp văn bản học để tra cứu, đối chiếu tư liệu xưa và nay.

- Đề tài sử dụng phương pháp thực địa, điền dã dân tộc học, phương pháp nghiên cứu tham dự của nhân học, phỏng vấn, điều tra xã hội học để phân tích và tổng hợp kết quả nghiên cứu.

6. BỐ CỤC ĐỀ TÀI:

Ngoài phần Mở đầu, Kết luận, Tài liệu tham khảo và Phụ lục, nội dung chính của luận văn được chia làm 3 chương

Chương 1: Một số vấn đề về lịch sử - văn hóa liên quan tới biểu tượng mẫu Âu Cơ trong tâm thức cư dân Phú Thọ.

Chương 2: Quá trình hình thành, tồn tại và phát triển biểu tượng mẫu Âu Cơ trong tâm thức cư dân Phú Thọ

Chương 3: Giải pháp bảo tồn và phát huy giá trị biểu tượng mẫu Âu Cơ trong tâm thức dân tộc Việt Nam

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. Trần Lâm Biền (2001), *Trang trí mỹ thuật truyền thống của người Việt*, Nxb Văn hóa dân tộc, Tạp chí Văn hóa nghệ thuật, Hà Nội.
2. Đoàn Văn Chúc (2004), *Văn hóa học*, Nxb Lao động, Hà Nội.
3. Ủy ban nhân dân huyện Hạ Hòa – Ban quản lý khu di tích đền Tổ Mẫu Âu Cơ (chủ biên), *Khu di tích lịch sử đền Tổ Mẫu Âu Cơ*, Nxb Bảo tàng Hùng Vương, Phú Thọ.
4. Nguyễn Đăng Duy (1998), *Văn hóa tâm linh* (tái bản có sửa chữa), Nxb Hà Nội.
5. Nguyễn Đăng Duy (2001), *Các hình thái tín ngưỡng tôn giáo ở Việt Nam*, Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội.
6. Jean Chavalier và Alain Gheerbrant (1997), *Từ điển Văn hóa thế giới*, Nxb Đà Nẵng – Trường Viết văn Nguyễn Du.
7. *Từ điển biểu tượng văn hóa thế giới* (1997), Nxb Đà Nẵng – Trường Viết văn Nguyễn Du.
8. Mai Thanh Hải (2005), *Tìm hiểu tín ngưỡng truyền thống Việt Nam*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
9. Hoàng Quốc Hải (2001), *Văn hóa phong tục*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
10. TS. Nguyễn Văn Hậu (2009), *Biểu tượng như là “đơn vị cơ bản” của văn hóa*, <http://huc.edu.vn>.
11. Nguyễn Duy Hinh (2003), *Người Việt Nam với Đạo giáo*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
12. Đinh Gia Khánh (1992), “*Tục thờ Mẫu và những truyền thống văn hóa dân gian ở Việt Nam*”, tạp chí Văn học, (5).

13. Vũ Ngọc Khánh (2001), *Tín ngưỡng dân gian Việt Nam*, Nxb Văn hóa Dân tộc, Hà Nội.
14. Nguyễn Đức Lữ (chủ biên) (2005), *Góp phần tìm hiểu tín ngưỡng dân gian ở Việt Nam*, Nxb Tôn giáo, Hà nội.
15. Đặng Văn Lung (2004), *Văn hóa thánh Mẫu*, Nxb Văn hóa Thông tin.
16. Hoàng Lương (2002), *Lễ hội truyền thống của các dân tộc Việt Nam khu vực phía bắc*, Nxb Đại học Quốc gia, Hà Nội.
17. Trần Thị An, Phạm Minh Thảo và Bùi Xuân Mỹ (1998), *Truyền thuyết Việt Nam*, Nxb Văn hóa thông tin, Hà Nội.
18. Trung tâm nghiên cứu và bảo tồn văn hóa tín ngưỡng Việt Nam (2013), *Văn hóa thờ Nữ Thần – Mẫu ở Việt Nam và Châu Á bản sắc và giá trị*, Nxb Thế giới, Hà Nội.
19. Hoàng Phê (Chủ biên) (1998), *Từ điển tiếng Việt*, Trung tâm từ điển Việt & Nxb Đà Nẵng.
20. Nguyễn Minh San (1994), *Tiếp cận tín ngưỡng dân dã Việt Nam*, Nxb Văn hóa dân tộc, Hà Nội.
21. Ngô Đức Thịnh (chủ biên) (1996), *Đạo Mẫu ở Việt Nam*, Nxb Văn hóa Thông tin, Hà Nội.
22. Ngô Đức Thịnh (chủ biên) (2001), *Tín ngưỡng và văn hóa tín ngưỡng ở Việt Nam*, Nxb Khoa học xã hội, Hà Nội.
23. Ngô Đức Thịnh (chủ biên) (2003), *Văn hóa vùng và phân vùng văn hóa ở Việt Nam*, Nxb Trẻ, Hà Nội.
24. Nguyễn Hữu Thông (chủ biên) (1995), *Tín ngưỡng thờ Mẫu ở miền Trung Việt Nam*, Nxb Thuận Hóa, Huế.

25. *Đại Việt sử ký toàn thư* (2006), Tập I, Nxb Văn học (in lại lần thứ 6).

Một số trang website:

<http://baophutho.vn/thoi-su/201302/Khai-hoi-den-Mau-au-Co-2221357/> truy cập ngày 24 tháng 4 năm 2014.

<http://tailieu.vn/> truy cập từ khi bắt đầu viết khóa luận tốt nghiệp đến ngày 15 tháng 5 năm 2014.

KHOA VHHT 2014